

PHDR. TOMÁŠ ORAVEC
Katedra slovakistiky, Filologická fakulta
Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Jazyková kultúra slovenčiny v používateľskej praxi

Zamýšľať sa na prahu 21. storočia – a k tomu v zjednocujúcej sa Európe – o jazykovej kultúre takého počtom malého národa, ako sú Slováci, nie je ľahké. Jednoznačné závery sa nedajú urobiť už vôbec preto, že jazyk je ešte premenlivejší fenomén ako súčasná pulzujúca ekonomika či politika. Určujúcich, ale i obmedzujúcich faktorov je v tejto oblasti hneď niekoľko. A zamýšľať sa budeme iba na synchronnej úrovni.

K uvedenej problematike jestvuje niekoľko závažných publikácií z pera známych jazykovedcov. Nebudeme sa však opierať o ne, iba ich uvedieme na záver ako zoznam možnej literatúry, ktorá sa dá k problematike prečítať a ktorá sa týka jednotlivých oblastí života jazyka. Skôr sa však pozrieme na niekoľko nezanedbateľných súvislostí, ktoré súvzťahia s geopolitickým, spoločenským, kultúrnym, a teda celkovým zaradením slovenčiny do týchto súvislostí.

Preto bude treba danú problematiku rozdeliť na niekoľko samostatných celkov, pričom ich tematika vôbec nebude ucelená a navzájom sa prekrýva tak ako celý spoločenský život v každej krajine EÚ osobitne i v jednotlivých jej krajinách zvlášť. Tak si postupne všimneme jazykovú prax či kultúru v školskej praxi (všetci sme vyšli z „nejakej“ školy s „nejakým“ vzdelaním), všimneme si veľmi skratkovito mediálnu prax i jednotlivé jej fenomény až po internet, ktorý hľadám obsahuje z každej časti naznačenej problematiky istý výsek a dokopy dáva hľadám najpravdivejší – žiaľ, i najúbohejší – obraz súčasnej bežnej jazykovej praxe (v prípade internetu sa hľadám o kultúre jazyka a možno ani celkovo o kultúre ani hovoriť nedá).

V jazykovej praxi pociťujú isto aj tzv. menšie jazyky, resp. ich používatelia (okrem slovenčiny isto aj čeština, maďarčina, najnovšie azda aj bulharčina) rozličné tlaky, ktoré prinášajú so sebou v rámci Európskej únie tzv. väčšie alebo veľké jazyky. Z hľadiska školskej jazykovej praxe napríklad každý zrejme vybadal, akou podobou jazyka sa zhovárajú (čutujú či blogujú?!) naši používatelia jazyka na základných školách. Keďže je táto problematika pozoruhodná, veľmi neradi sa k nej vyslovujú obsluhovatelia siete, takže sa väčšmi sústreďme na používateľov internetu na základných

a stredných školách. Okrem toho, že jazykové návyky žiakov základnej školy ešte nie sú ustálené (aj keď v niektorých iných jazykoch je povedomie také, že to, čo sa žiak nenaučí v základnej škole, neskôr už len s ťažkosťami dobehne, ak vôbec, alebo ak ho bude niekto nútiť či žiadať od neho, aby to dobehol), je aj ich jazyková prax podobná: neustálenosť základných poznatkov z jazyka, ktorá sa prejavuje základnými nedostatkami v komunikácii na úrovni morfológie, štylistiky či syntaxe. To však badať aj v komunikácii stredoškôľakov, kde v poslednom období, zdá sa, najväčšmi vyhovuje písať na klávesnici bez diakritiky, teda poväčšine anglickej. Ak si na internete teda napríklad vyhľadáte tzv. „referáty“, už v nadpisoch niektorých nájdete základné jazykové nedostatky, čo tak ešte jazykový prejav v nich samých?! Jedno je teda tlak časového stresu pri takejto komunikácii, druhé „výhodnosť“ písania bez diakritiky, pričom je to naivná výhovorka. Neznalosť jazyka pri vypnutej diakritike sa prejaví totiž na iných fenoménoch, napríklad v neznalosti gramatických pravidiel v ktorejkoľvek rovine jazyka a podobne. V tomto ohľade sme nespomenuli hádam najdôležitejšiu výhradu proti zanedbávanej, či priamo „vypnutej“ diakritike v slovenčine: diakritické znamienka v slovenčine majú dištingtívnu funkciu, takže jej nedodržiavaním či priam trestuhodným zanedbávaním sa zahmlieva hlavná funkcia jazykovej komunikácie – dorozumievanie na prvoplánovej úrovni (elementárny príklad ako pars pro toto: tvar dat. sg. Lucii sa pri nepoužití diakritických znamienok zhoduje napr. s tvarom gen. pl. Lucii, hoci správne má byť dlhé í v tvare (koho, čoho) Lucií. Okrajovo sa tejto problematiky (ale nielen tej) dotýka napr. zborník Spisovná slovenčina a jazyková kultúra 1 z r. 1995 – okrajovo preto, lebo r. 1995 sa internet ešte neobjavuje v skúmanom zornom poli jazykovedy, ale sú tam pozoruhodné aj iné príspevky (napr. fenomén jazyka umeleckej prózy, vzťah spisovného jazyka a nárečí, vzťah slovenčiny k iným jazykom z hľadiska tohto kontextu a mnohé iné, napr. aj jazyková kultúra v éteri, parlamente, jazykové vzdelávanie i., ak chceme upozorniť na problematiku len ako pars pro toto).

Druhým javom nášho letného dotyku so súčasnou podobou slovenského jazyka na používateľskej rovine je prístup k rodnému jazyku napr. tých študentov, ktorí ho študujú ako profilový predmet. Heslom mnohých je: Len nech si rozumieme, to stačí. Táto problematika má však tiež niekoľko hľadísk. O slovenčine totiž vieme, že vzhľadom na svoj charakter a typológiu je pomerne ťažká, netreba vysvetľovať, hádam, prečo. Pri prijímaní na vysoké školy sa často stretávame s pozoruhodnými vyjadreniami typu: Ved' po slovensky viem, alebo: Plynulo rozprávam po slovensky. Netreba pripomínať, ako vyzerá štúdium na školách, kde je profilovým predmetom slovenčina, skôr sa dá pozrieť na tie školy, kde slovenčina nie je profilovým predmetom. Iba tak hádam môžu vzniknúť

prehrešky, lapsusy či dokonca nezmysly (pozri niektoré právnické, obchodné, ekonomické, medicínske a i. texty), kde druhá časť výpovede odporuje prvej a pod. Prečo je teda márnym búšením do zodpovedných hláv a hádzaním hrachu na stenu, aby aj na nefilologických fakultách boli povinné hodiny vyučovania slovenského jazyka (všade by sa zišiel stupeň praktickej úrovne, no niekde aj teoretických základov, čiže elementárne osvojovanie si tých najzákladnejších javov, pretože na zlej elementaristike sú postavené ešte labilnejšie nadstavby jazykových rovín). Jedna oblasť je teda neznalosť, ešte horšie nebanalivosť či priamo nezáujem o spisovný jazyk s bohorovnými konštatovaniami: Ved' každý mi musí rozumieť! To je až nebezpečná ignorancia obrátenej stránky toho postoja, pretože ak to otočíme a dotiahneme do absurdného konca, tak keby si vetu: Ved' mi každý musí rozumieť! povedal každý „samotvorca“ svojho úzu, ako by mu rozumel iný takýto tvorca? Ako by sme si v takom prípade porozumeli všetci navzájom. Často opakovanou vetou, ktorú poznajú všetci moji študenti, je tá otrepaná, že s dorozumievacou funkciou jazyka súvisí aj existencia národa, že teda keď sa stratí podstatná – dorozumievacia – funkcia nášho jazyka, končí aj národ...

Možno je tretím úkazom v našej neradostnej jazykovej situácii nechuť čítať a tak si osvojovať krásu vyjadrovania, či v iných košatých prípadoch aspoň to, čo zanecháva v človeku čítanie. Iste, presne povedané je nechuť čítať beletriu (možno aspoň slovenskú), a nemusí to byť súčasná, môže to byť aj tzv. klasická, no nielen beletria. Príkladov, koľkí naši fajnšmekri jazyka vyrastali na fajnšmekrovskej literatúre, je nespočetné množstvo, spomeňme bez akýchkoľvek bočných úmyslov len jedného: Štefana Moravčíka. Ak sa však už nečítajú ani rozprávky či iná „ľudová“ literatúra, to je už na zváženie aj vážených autorít v oblasti školstva. Jazykový zákon ani iné zákony to zrejme nevyriešia. O tejto problematike súvislejšie pozri napríklad úvahy slovenského jazykovedca a pedagóga J. Kačalu 2

A keď spomíname zákony, tu sme už zrejme zabrdli do politiky, čo je v oblasti jazyka neľahká a neúrodná rovina. Preto len na okraj uvedieme už spomenuté: ak v právnickej praxi pôjde aj naďalej pomocou slovnej ekvilibristiky o zastieranie pravého sémantického významu slov, dovtedy budú všetky právnické formuly prekrútené tak, ako je pokrútený paragraf, ktorý ich symbolizuje. K problému či celej problematike i súvislostiam tohto krátkeho odseku možno opäť odporúčať literatúru 3.

A na záver veľmi vzrušujúca otázka návratu k štúrovskej pôvodnej slovenčine s nejestvujúcim y v systéme slovenských hlások (tak ako do sústavy slovenských grafém ani foném – o ktorých dokonca nevieme, ani ako máme patrične vysloviť – nepatria x, q či w): čo by sa stalo, keby... Na túto otázku možno dala v jednej diskusii pádnu odpoveď istá slovenská jazykovedkyňa, ktorej slová parafrázujem takto: možno sme už prepásli

vhodnú príležitosť na jeho odstránenie z hľadiska časového: teraz už aj o takej veci, ako je jestvovanie jazyka, rozhodujú ekonomické podmienky. Ak by sme teda vraj chceli zrušiť y a vydať len pre žiakov nové učebnice, aby sa novú gramatiku učili z nových učebníc, stálo by to vraj niekoľko miliárd (aj so zmenou úradných tlačív a pod.), a na to nie sú podmienky. Je to však len čiastkový problém i čiastkový pohľad, ale o tých ďalších čiastkach tejto širokej problematiky hádam inokedy a na inej úrovni.

K celej nikdy sa nekončiacej problematike ešte odporúčam aktuálne príspevky k jazykovej praxi najmä v časopise Jazyková kultúra, ale aj v inej literatúre 4.

Poznámky a zároveň zlomok odporúčanej literatúry

1. Spisovná slovenčina a jazyková kultúra, Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.-29. októbra 1994, Veda, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1995
2. Kačala, J.: Kultúrne rozmery jazyka. Úvahy jazykovedca, Bratislava 1997
3. Kačala, J.: Slovenčina – vec politická?, Matica slovenská, Martin 1994
4. Napr.. Habovštiaková, K. Slovenčina známa i neznáma pre Maďarov, ale aj pre Slovákov a Neslovákov, Veda, Bratislava 1996, alebo: Horecký, J.: Slovenčina v našom živote, SPN Bratislava 1988 a mnohé ďalšie.